

A pszichológia új útjai

Íra : Schiller Pál

A pszichológia mint szaktudomány egyévszázados fejlődés után ma új korszak küszöbén áll. Az új korszak körvonalai negyedszázada tartó zűrzavaros vajúdsból bontakoznak elő. Új utakra terelődik a pszichológiai kutatás tárgyválasztás, módszer és gondolkodásmód szerint egyaránt és célkitűzéseiben mindenekelőtt az élet közelségét követeli.

Az eddigi fejlődést ma már a pszichológia klasszikus korának nevezzük. Ennek kezdete *Purkinje*, *Müller* és *Weher* neveihez fűződik, akik az érzékszervek működésének felderítése érdekében az érzéki benyomások módszeres elemzését tették vizsgálat tárgyává. Az élmények felkutatása egyre újabb és érdekesebb problémákat vetett fel, melyek egy új tudományágnak, a kísérleti lélektanak keletkezésére adtak alkalmat. Az új tudomány nagy rendszerezője, *Wundt*, a kísérleti lélektanba akarta beolvasztani mindazokat a problémákat, melyeket addig a filozófia tárgyalt pszichológia néven, különösen a megismerésnek, az érzelmeknek és az akaratnak felkutatását. Erre a vállalkozásra azonban a még nagyon ifjú módszer nem bizonyult azonnal alkalmasnak. A pszichológiai laboratóriumokban az érzéki benyomások törvényszerűségeit nyomozták, majd az emlékezés tényeit és az érzelmi állapottal járó szervezeti elváltozásokat kutatták precíziós készülékek segítségével.

Ezekkel a szabatos kísérletekkel szemben azonban nemsokára az az ellenvetés hangzott el, hogy ezek a lelki életnek csak a felszínét ragadják meg és arra nem alkalmasak, hogy az ember megértéséhez közelebb vigyenek. Ez az aggály annál jogosultabb volt, mivel a pszichológiának Wundt-féle meghatározása eleve kizárta az emberi cselekvések mélyebb hajtórúgóinak nyomozását. Wundt szerint ugyanis a pszichológia a tudatról szóló tudomány, mely a szubjektív valóságot vagyis az élményvilágot hivatott kutatni. Már pedig ahhoz, hogy az embert megérthessük, az élményeknek még oly pontos elemzése sem fog bennünket egyhamar elvezetni. Az emberi jelenségek megértéséhez olyan ösztönös tényezők felderítésére van szükség, melyeknek a tudatvilágban nem

mindig vannak velejárói. Míg így a Wundt nevéhez fűződő kísérleti kutatást az ember szempontjából kifogásolták az ösztönélet iránt érdeklődők, addig a pszichológiának bizonyos tehetetlenségét kifogásolták azok, akik a klasszikus pszichológiai kísérletekre nem alkalmas élőlények, így az állatok és a kisgyermekek szempontjából látták a Wundt-féle módszereket tökéletleneknek. Ezek a kutatók abból a meggyőződésből indultak ki, mint a mindennapi módon gondolkodó laikusok, akik embertársaik viselkedéséből következtetnek azok lelki világára és jutnak el az emberismerethez és azt követelték, hogy a pszichológus mondjon le az élményelemzésről és térjen át a viselkedés vizsgálatára. De felmerült még egy harmadik megfontolás is, amely a kísérleti pszichológia klasszikus korának reményeit kétségbe vonta. A klasszikus pszichológia szétboncolta a lelki életet egyszerű funkciókra és tartalmakra és ezeknek az elemeknek típusait, törvényeit igyekezett kinyomozni. Ezzel szemben századunk elején feltűnt, hogy a szétboncolt lelki folyamatokból sehogysem tevődik össze a lelki élet egésze, és hogy minden folyamatot csak a többivel való korrelációban érthetünk meg, mint az egész élőlénynek bizonyos helyzetben tanúsított reakcióját.

Ez a hármás támadás vezetett a klasszikus pszichológia megingására és alakított ki sok helyi jelentőségű tusában új frontot a lelki élet jelenségeinek meghódítására, amely front napjainkban kezd határozott körvonalakat ölteni.

Nézzük meg egyenként ezt a három kiindulópontot, melyből a pszichológia új útjai erednek.

Az — elsősorban *Köhler Wolfgang* nevéhez fűződő — alakelmélet vagy alakzattan azt a meggyőződést hangoztatja, hogy az érzéki benyomások egyes elemeinek felkutatása nem elegendő az érzéki világkép megértésére, az egyes emlékezeti műveletek felderítése még nem érteti meg a gondolatkapcsolatok lefolyását és az egyes reflexek kinyomozása nem elégséges a cselekvések magyarázatára. A jelenségeket nem boncolhatjuk elemeikre anélkül, hogy maga a jelenség mint egész ki ne hulljon a kezünkől. Az érzéki világkép szerkezete csak akkor lesz világos előttünk, ha az egyes benyomáselemeknek egymáshoz való viszonya és az egész érzéki mezőben elfoglalt elrendeződése külön vizsgálat tárgyát képezi. A gondolkodás törvényeit csak akkor ragadjuk meg, ha az egyes funkciókat, emlékezeti és felfogási műveleteket a gondolkodás egészében, a feladatokhoz viszonyított elrendeződésükben vizsgáljuk. Egy és ugyanaz a kapcsolódási törvény pl. hol érvényesül, hol nem, aszerint, hogy mi a gondolatmenet egész beállítottsága az adott esetben. A jelenségek sokkal több tényezőtől függenek, mint ezt a klasszikus kor leegyszerűsítő törekvéseiben látta. A tartalmi és funkcionális elemek egyszerű oksági viszonya helyett a lelki jelenségeknek az összes résztvevő feltételek által alkotott mezőben lefolyó dinamikája képezi a pszichológiai kutatás tárgyát. A régebbi kutatás pl. arra törekedett,

hogyan megtalálja a valamely ingerhez tartozó reakciót és csak akkor beszélt törvényszerűségről, ha egyértelmű összefüggést sikerült felderíteni egy inger és a reakció között. Amennyiben a reakció mégsem állott volna be, rendkívüli esetről beszéltek, amely a lényegre nem érinti. Az alakzattan hívei viszont nem ismerik el a lényeg és a mellékes vagy rendellenes jelenség megkülönböztetését és nem keresik az egy ingerhez mindig hozzátartozó reakciót, hanem kinyomozzák mindazokat a feltételeket, melyek a reakció létrejöttéhez szükségesek, így elsősorban az inger előzményeit és kísérőit, valamint a szervezet állapotát. A törvény megismeréséhez azoknak a feltételeknek az ismerete is szükséges, melyek állandóan jelen szoktak lenni és ezért gyakran elkerülnek a kutató figyelmét, aki éppen a változó feltételek hatását látja meg elsősorban. Így pl. az egyszerű mechanikai okság elvét tartva szem előtt, régebben megállapították, hogy a varangyos béka, ha pókot vagy gilisztát lát, azt bekapja, egy darab mohával és gyufaszállal szemben viszont közömbös. Az alakelméleti kutatás ezzel szemben kimutatta, hogy jóllehet közönséges vizsgálati körülmények között ezek a megállapítások érvényesek, mégis változhat a reakció, ha ezek az ingerek egy történéssornak tagjai. Ha pl. gilisztával etetjük a békát és utána mohát és egy gyufaszálat helyezünk elé, akkor a gyufaszál felé kap, ha pedig pókkal etetjük, akkor utána a mohába kap. Ha viszont a pók felfalása után egy vöröshangyát helyezünk elé, ezt is bekapja, de kiköpi és nem hajlandó ezután pókot sem enni, hanem legfeljebb csak gilisztát. A béka közönséges reakciói tehát attól függenek, hogy milyen történeti sorban éri őt az ingerek. Egyes reakcióknak, funkcióknak az elemzése elzárja a tekintetet az összefüggések elől, már pedig életjelenségeket csakis összefüggéseikben lehet megismerni. Az elszigetelő elvonatkozásoknak nincs helye az életközelségre törekvő pszichológiában.

Ez a példánk átvezet bennünket a klasszikus pszichológia második ellentáborának gondolatvilágába, a *Thorndike* és *Watson* által kezdeményezett behaviourizmusba. A behaviouristák szerint az állatok pszichés megnyilatkozásaira csakis viselkedésük tanulmányozása vethet világosságot. Ha pl. a kutya értelmességét akarjuk tudományosan megvizsgálni, akkor nem a gazdáját fogjuk megkérdezni és nem is a kutya szemének csillogásából vonunk le következtetést, hanem az állatot olyan feladat elé állítjuk, amelyben értelmi teljesítményekre van alkalma. Így pl. hosszú zsineregre kötünk egy darab húst és azt átvetjük a palánkon, úgyhogy a zsinereg a palánkon innen marad. A kutyák ilyenkor nem fogják föl a helyzetet és nem ragadják meg a zsineret, hogy azt hátrafelé húzva a húst visszahúzzák, hanem céltalan ugrándozásokkal igyekeznek a palánk másik oldalára kerülni. Idomítással azonban a kutya megtanulja, hogy a zsineret hátrahúzza, tehát a szükséges mozdulatokat képes elvégezni, csak nem tanúsít belátást, vagyis nem képes valamely célt kerülő úton megközelíteni. A csimpánz

ezzel szemben tanítás nélkül is képes a kerülőút vagy az eszközhasználat igénybevételére valamely cél elérésének érdekében. A behaviouristák az emberi pszichológiában is a viselkedés kutatását tartják célravezetőnek. A gyermekek tanulási készségét pl. nem úgy vizsgálják, hogy egy olvasott szövegből a megtartott elemeket számolják, hanem úgy, hogy labirintban járatják a gyermeket, aki egy bizonyos útvonalon haladva célhoz ér, ahol jutalmat kap. Azt figyelik ilyenkor, hogy hány próbálkozásra van szükség, amíg a gyermek hibátlanul halad az útján.

A behaviouristák ilyenmódon objektív alapokra fektetik a pszichológiát, amely szerintük nem a szubjektív valóság kutatása, hanem az emberi (és állati) viselkedés tudománya.

Az ember viselkedése és a kultúréletben elszenvedett konfliktusai foglalkoztatják a Freud által vezetett pszichoanalitikusokat. Szerintük a klasszikus pszichológia semmit sem derített fel abból, ami az ember lelki valóságát teszi, tudniillik az ösztönélet küzdelmeiből. Az embert csak úgy érthetjük meg, ha minden megnyilvánulása mögött megkeressük annak hajtórúgóját, a vágyat vagy annak pótképződményeit. Az egyén életsorsa, az elszenvedett élmények szabják meg azt, hogy valakiben milyen irányt vesz a vágyak lefolyása. Az élményeknek a vágyak alakulására tett befolyását elemezve értjük meg az egyén viselkedését és fejtjük meg konfliktusainak értelmét. Ez a felfogás az általános törvények kutatásával szemben az egyéni lelki élet törvényeire van tekintettel és így tudományos problémává teszi az általános mellett az egyéni pszichologikumot. A lelki élet általános determinánsait a pszichoanalízis a nemi ösztönöknek a kultúrával való ütközésében és ezáltal adódó módosulásaiban látja. Ezek a módosulások az ösztönöket a kultúra szolgálatába állítják, úgyhogy azok a kultúrát tovább építik valami végzetserű ismétlési kényszertől üzve, amely a megsemmisülést, a konfliktus előtti állapotot keresi. A pszichoanalízis az embert a természet és a kultúra ütközőpontjának tekinti és ezen a ponton ragadja meg a lelki valóságot.

Magunk előtt látván mármost az új pszichológiának hármas kiindulópontját, felmerül a kérdés, hogy hová visznek az innen eredő utak és hogyan fejlődik fel az említett front, amely a lelki élet rejtélyeit hivatott megostromolni¹⁾

A megnevezett irányok más és más szempontból kezdik ki a klasszikus pszichológia megrokkant épületét. Az alakelmélet új gondolkodásmódot követel, a behaviourizmus új módszert, a pszichoanalízis új problémákat. Vájjon milyen feladatok hárulnak a pszichológiai kutatásra, ha ezeket a követelményeket egyesítjük?

Az új pszichológiai gondolkodásmód az elszigetelés és a tipizálás elkerülésére, a természetes összefüggések dinamikájának kutatására ösztönöz. Míg régebben az érzéki világból az egyes érzeteket próbálták kihámozni, addig ma az érzékelés jelenségeinek egységes lefolyását kutatják és az érzékelés biológiai szerepét kell

tisztázni. A motorika terén is nem a mozgások építőköveit, hanem ezeknek a mozgás lefolyásában adódó elrendeződését kezdik tanulmányozni, ami által a motoros teljesítmények az összszerkezetre nézve fennálló jelentőségükben tárulnak elénk. A gondolkodás terén nem keresünk többé asszociációs funkciókat, hanem a feladatmeghatározta elképzelések és fordulatok dinamikáját nyomozzuk, hogy gondolkodásunk életszerűségét megértsük. Végül az akarati jelenségek körében az érzelmi tényezők és a szituációk egymásraható változásaiban kell a dinamikus vonást megkeresni.

Ezek az új törekvések a klasszikus pszichológia fizikai tájékozódásával szemben a biológiai nézőpont irányába terelik a pszichológiát. A lelki jelenségeknek az élet egészébe való beágyazása az alakelmélet történelmi jelentőségű műve.

A biológiai lélektan kialakulását az új módszertani követelmények csak siettették. Az élményelemzés módszerének horderejét kevésre becsülvén, az élmények viselkedésbeli megnyilatkozásának megragadására alakít módszereket az új pszichológia. Eközben világossá válik, hogy a klasszikus kor pszichológia-meghatározása igen szűkre szabta e tudomány tennivalóit. A viselkedéskutatás ugyanis az élményvilággal dinamikai összefüggésben álló olyan viselkedéseket is felderít, melyek a tudatba nem jutnak és így a klasszikus pszichológia területén kívül maradnak. Ezáltal a tudós természetellenes szakadást idéz elő tárgyában és szétválaszt természetükénél fogva összetartozó dolgokat. A szubjektív és objektív valóság wundti szétválasztása nem megengedhető, mert hiszen ha a pszichológia a tudat tárgyaival foglalkozó tudomány, akkor minden kutatás — amely csakis a tudat tárgyaiból indulhat ki — a pszichológia feladata. A fizika éppúgy a szubjektív valóságból indul ki, mint a pszichológia, hiszen a tárgyak tulajdonságairól ugyanúgy csak a benyomásaim révén értesülök, mint a magam vagy más emberek és az állatok állapotairól. A szétválasztás szubjektív és objektív valóság között és ezáltal a pszichológiának szembeállítása valamennyi más tudománnyal — nem jogosult. A pszichológia éppúgy objektív valóságot kutat, mint a többi tudomány. A pszichológia élet jelenségeket kutat és specifikumát abban kell keresni, hogy a léleknek tulajdonított életjelenségekkel foglalkozik, akár tudatosak azok, akár nem. A felmerülő kérdésre, hogy mely életjelenségeket tulajdonítunk a léleknek, szabatos meghatározás helyett egyelőre a naiv ember meggyőződésére kell hivatkozni, aki a maga elfogulatlanságában sokszor jó útmutatója a tudósnak. Azokat az élet jelenségeket tulajdonítjuk a lélek hatásának, melyek az emberhez, mint osztatlan egészhez tartoznak. Az egyes életműködések, melyek a szervezet belsejében lefolynak, az élettani kutatás tárgyát képezik. Ezzel szemben az élőlénynek a környezetében tanúsított viselkedése az egyénhez mint egészhez tartozó akciókból és reakciókból áll és éppen ezeket a teljesítményeket tekintjük a lélek hatásának. Ha az egyénnek, mint egésznek, az élet jelenségeit nevezzük a pszicho-

lógia tárgyának, akkor természetesen idetartozik a tudat, az élményvilág is, amelyben az ember önmagával és a környezetével szemben állást foglal. Az emberi pszichológia szempontjából tehát szűk volna az a módszertani meghatározás, hogy a pszichológia az élőlények viselkedését kutató tudomány, hanem azt kell mondanunk, hogy a pszichológia a viselkedést és az élményvilágot kutató tudomány, vagyis az élőlénynek, mint egésznek, akcióit és reakcióit, egyszóval a magatartását tárgyalja.

A behaviourizmus legnagyobb érdeme kétségkívül a pszichológiai szaktudomány tárgymegválasztásának revíziója.

Míg ilyenformán a pszichológiának, mint általános tudománynak biológiai tájékozódása a behaviourizmus közegeben kristályosodott ki, addig a speciálisan emberi pszichológia a maga antropológiai jelentőségében a pszichoanalízis kódéből bontakozik elő.

Az embernek, mint egésznek a sajátságait keresi a pszichoanalizistól megtermékenyített új kutatás. A természeti ösztönök és a kultúra szelleme az a két pólus, amely között az ember lelki élete lezajlik. Az antropológia tehát csak úgy lesz teljes, ha a természeti, lelki és szellemi valóságot egyaránt megragadja. A pszichológia tehát a lelki életnek természeti és szellemi vonatkozásait kell, hogy felkutassa, azt a kapcsolatot, melyet az ember, mint a természetet és a kultúrát magában egyesítő lény megvalósít. Az ösztönfejlődés menetét kell kidolgozni a jövő pszichológiájának, azt a területet, melyet az ember az ösztönösségtől a szellemiségig, a szükségletek elszenvedésétől az alkotások megteremtéséig bejárt. Ezzel az általános feladattal párhuzamosan adódik az a speciális feladat is, hogy a mindig egyes személyiségekből kiinduló kultúrtettek egyéni gyökereit és az emberek között fennálló egyéni eltérések mivoltát felfedjük.

Ami az utóbbi feladatot illeti, az emberek egyéni eltéréseinek nyomozása olasz és francia kutatók kezdeményezésére egyre szélesebb mederben folyik, bár egyelőre nem jutott túl a típusalkotásnak fokán, amely a tudományos gondolkodás kezdetlegességének ismérve. Miként egy kezdetleges fizikában hideg és meleg testekről beszéltek, úgy beszélnek ma izmos vagy vézna alkatról, ingadozó vagy stabilis kedélyről, gazdasági, hatalmi, vallásos vagy elméleti magatartásról és így tovább. Az emberi magatartás egyéni eltéréseinek a rendszere, melyben minden egyén nem a típusbeli, hanem valóban egyéni helyét foglalhatja el, a gyakorlati követelményektől is egyre inkább sürgetett feladata az új pszichológiának.

De még ennél a feladatnál is fontosabb talán az a cél, amely felé a pszichoanalízisből kiágazó másik út vezet, t. i. az emberi ösztönfejlődés általános törvényeinek megismerése. A pszichoanalízis megtanított arra, hogy a lelki jelenségeket a maguk keletkezésében szemléljük és megkeressük a fejlett magatartási formáknak kezdetleges megnyilvánulásait. Ez a nézőpont valameny-

nyi magatartási területen termékenynek bizonyult. A minden élő-lényben megtalálható két magatartási terület, az érzékelés és a mozgás a fejlődés teljes rétegeződésében kezdenek kibontakozni a mai kutató szeméi előtt. Magában az emberben is megtaláljuk valamennyi réteget egymás fölött, csak az alkalomra kell várni, hogy a felsőbb rétegeken áttörjön a mélyebben fekvő területek egy-egy ősi maradványa. Az érzékelés terén pl. a fejlett ember kultúrtevékenységre képes érzékelésmódja a tárgyi tagozódásban végbemenő észrevezés, amely lehetővé teszi a világban való tájékozódást és a rajtunk kívül lefolyó események szemlélését. Ez a teljesítmény azonban hosszú fejlődés eredménye, amely fejlődés korábbi szakaszaiban az ember mit sem vett észre a külvilágból, hanem minden érzéki benyomása csak a saját állapotára vonatkozott. A világ fájdalmak, éhségek, szervi kéjek, fázások és frisseségek benyomásaiból állott, csupa szükségletből, melyek az embert reflexió nélküli ösztönös cselekedetekre hajtották. Ezeket a kezdetleges érzékelési jelenségeket a fejletlenül maradt érzékszervek segítségével ma is átéljük, sőt a fejlett érzékek túlterhelt állapotában, pl. a kimerülés esetében is tapasztalhatjuk ezeket, amikor pl. a szemünk szikrázik, fülünk zúg, tapintófelületeink zsibbadnak. Ilyenkor az érzékelés teljesítményei visszatérnek primordiális ösztönös alapjaikhoz.

Ugyanígy kell kinyomoznia a jövő pszichológiájának a mozgások és cselekvések ősi eredetét, mai ügyességi teljesítményeink ösztönös rugóit, szükségleti és törekvési formáit. A kisgyermeknek és patológikus egyéneknek mozgásait, cselekvéseit kell elemeznünk ahhoz, hogy képünk támadjon a mozgásos cselekvések eredeti jellegéről. A mozgások minden lehető variánsának felkutatása fog elvezetni a cselekvés fejlődésének elméletéhez.

A magatartás két magasabbrendű formájában, a gondolkodásban és az akarati értékelésben is megtaláljuk az ösztönös eredetet. A gondolkodás gyökerei egyfelől az érzéki szemléletességbe, másfelől az érdeklődés, a kutatási ösztön mélyeibe nyúlnak. A gondolkodás kezdetleges formáinak felkutatásához napjaink pszichológiája már hozzáfogott. Ismeretesek a mágikus gondolkodás logika-ellenes törvényei, fantasztikus azonosításai és összefüggései. Fokról-fokra kell nyomozni a mágikus gondolkodás fejlődését és átalakulását kritikai gondolkodássá, hogy elénk táruljon annak a leghatalmasabb magatartási fegyvernek sorsa, amellyel az ember az ösztönélet mélységeiből a szellem magaslataira tört.

Az akarati értékelés az embert szándékos választásokra teszi képessé. Ennek az emberi magatartásnak a története is a szükségletek és törekvések ösztönvilágából ered. Közérzések, vágyak és érzelmek alkotják azt az őstalajt, melyből az életérdekű értékelések és választások, majd a kultúra értékeinek akarása elősarlajdta. Az értékelésnek és akaratnak jelenségei, valamint ezeknek "lapja, az érzelmi élet, olyan ismeretlen előttünk ma, mint valami titokzatos barlang, sötétvízü tóval a fenekén, melyről csak

azt tudjuk, hogy számos felderítetlen forrás táplálja. A titokzatos tavat tápláló források minden életnek a forrásai, az ösztön ismeretlen mélységei.

A jövő pszichológiáját az a kérdés vezérli, hogy az embernek milyen alkotottsága az, amely érzékelésre és cselekvésre, kutatásra és választásra indítja, másszóval mi az ösztön, amely önmagával szembe fordulva a kultúra akarására hajtja az embert.

A pszichológia, mint szaktudomány a filozófiától szakadt el, hogy önálló életre keljen. Útja az első — klasszikus — korszak módszertani tisztulásán át a különféle célkitűzések káoszába vezetett, amelyből ma bontakozik elő ígéretteljes szépségében.

Az új pszichológia az élet lüktető, fejlődő dinamikáját akarja megragadni. Biológiai és antropológiai összefüggésben kutatja az állatok és az ember magatartását. Az élményeknek és a viselkedésnek az ösztönösségből eredő fejlődését és a kultúra egyéni értékeinek akarásába való beolvadását fogja elénk tárni.